

СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ НА УПРАВЛЕНИЕТО НА ИКОНОМИКАТА

Боян Дуранкев

Емеритус професор във Висше училище по застраховане и финанси

Резюме: От управленска гледна точка икономическата система (в частност – на България) се характеризира (както и от структурна гледна точка) с две координати: секторно-транстериториални и териториално-транссекторни управленски подсистеми.

При тази дихотомия се появяват три субекта на управление: транссекторните корпорации, като центрове за управление и реализиране на частните интереси в национален и транснационален аспект; националната държава, като център за управление и реализиране на обществените интереси в национален и транссекторен аспект; Европейският съюз, като център за наднационално управление и координация на транссекторните, националните и транснационалните интереси.

Ключови думи: управленски системи, транссекторни корпорации, транстериториални управленски подсистеми, държавно управление.

Въведение

От *управленска гледна точка икономическата система* на всяка страна (в частност – на България) се характеризира (както и от структурна гледна точка) с *две координати*: секторно-транстериториални и териториално-транссекторни управленски подсистеми. В случая не се абстрахираме от голямата част от средния и малкия бизнес, които оперират в рамките на страната (териториално-секторно), понеже по линия на междуотрасловите връзки те косвено са потребители на вносна продукция или доставчици на бъдещ износител; така че горната формулировка е перфектна.

При тази (на пръв поглед) дихотомия се появяват не два, а *три субекта на управление*: от една страна, *транссекторните корпорации*, като центрове за управление и реализиране на частните интереси в национален и транснационален аспект; от друга страна, *националната държава*, като център за управление и реализиране на обществените интереси в национален и транссекторен аспект; от трета страна, *Европейският съюз*, като център за наднационално управление и координация на транссекторните, националните и транснационалните интереси, които не всякога съвпадат между различните държави

членки. В последния случай сред управленските функции на ЕС попадат и ангажиментите на Съюза към още по-висок ранг на координация – световния, например по линия на мерките против глобалното затопляне или за ограничаването на пандемиите.

В тази управленска триада и каскада по отношение на икономическата система, координацията на *интересите на корпорации, национална държава и наднационален съюз* (не като съвкупност, а именно като система) е като отношенията например на бедрения мускул на крака с гръбначния мозък и с главния мозък; или на атомната физика с физиката на твърдото тяло и с особената физика на Космоса; казано по-точно, като *координация на плановете на корпорацията с плановете на държавата и с плановете на съюза*.

Естествено, *тези икономически отношения не могат да бъдат и не са равнопоставени и хармонични*. Отново пример за илюстрация: когато бедреният мускул се претовари (или се претопли, или се наруши балансът между киселинност и алкалност в него и т.н.), той подава информационни сигнали не само до гръбначния мозък, но и до главния мозък, който чрез своите управленски команди ни принуждава да се отдадем на почивка; същото се случва и при прекомерно лентяйство, което пък – отново чрез управленските команди от по-висш порядък, настоява да преминем към по-активен начин на живот.

Задачата на икономическата система като цяло е *поддържането на хомеостаза*, а именно свойствата на една отворена система (в която попада не само икономическата, но и природната, и демографската система) да регулира вътрешната си среда така, че да поддържа стабилно, постоянно състояние чрез *многобройни корекции на динамичното равновесие, управлявани от взаимно свързани регулаторни механизми*. В процеса на икономическата хомеостаза непрекъснато се раждат хиляди нови „клетки“, но и умират други хиляди – именно за да се поддържа хомеостазата. В това отношение да се говори за стабилност и постоянен растеж на икономическата система, е също толкова непродуктивно, колкото да се говори за стабилност и постоянен растеж на всички клетки на човека. В това отношение, както правилно е отбелязал Шумпетер по друг повод¹, икономическата система повече прилича на биологичен организъм, отколкото на физическо тяло.

Напомнянето на тези банални истини не е самоцелно, а именно във връзка с обстоятелството, че *икономиката не може да се остави на решенията на клетъчно или атомно ниво* (в случая – на свободните решения на корпорациите или още по-точно – на „свободата на пазара“, където се сблъскват плановете на различните корпорации),

понеже това ще наруши хомеостазиса на суперсистемата („природа – икономика – общество“), при това в регионален или даже в глобален мащаб. Именно поради това обстоятелство всякаква романтика за „свободата на пазара“ (т.е. *свободата на сблъскващите се планове на корпорациите*) е не само митологична, но и много вредна; по същия начин третирането на държавата (и на университетите) като патерица на бизнеса или като „нощен пазач“ (при университетите – като „ковачница на кадри за бизнеса“), е опит за деградиране на системните връзки от по-висок порядък и заменянето им със статични хоризонтални решения.

Интересите на транссекторните корпорации като центрове за управление в транснационален аспект

Икономическите сектори се състоят от *икономически клетки с външна обвивка (капсула) – рамките на собствеността*, което при капиталистическа система означава *с обособени центрове на вземане на решения, насочени към печалбата*.

Малко припомняне на теорията. Адам Смит правилно въведе *понятието „стока“ като носител на икономически връзки*, т.е. когато се купуват или продават продукти, плод на човешка дейност, но при *напускане* на рамките на собствеността. Карл Маркс на свой ред внесе съществено разграничение между разделението на труда вън от „капсулата“ на капиталистическото предприятие и вътре в нея, т.е. *стоката е носител на икономически връзки не „изобищо“, при всякаква икономическа система, а на отношения, характерни за капитализма*. Затова, пристъпвайки към изучаването именно на тези отношения, Маркс още с първите изречения на „Капиталът“ определи именно стоката в посочения тук специфичен смисъл като елемент на капиталистическото богатство: „Богатството на обществата, в които господства капиталистически начин на производство, се явява като „грамадно натрупване на стоки“, а отделната стока – като негова елементарна форма“².

Но от времената, когато класиците издават своите трудове (Смит – 1776 г., Маркс – 1867 г., Кейнс – 1936 г., Фридман – 1962 г., и т.н.), ни делят столетия и десетилетия, през които *корпорациите еволюираха от едносекторни вътрешнонационални системи в многосекторни транснационални системи*. „Капсулата“ на частната собственост при съвременните транснационални корпорации стана огромна както в смисъл на сложна вътрешна структура, така и в смисъл на географски обхват. Статистически погледнато, да се оценява само „стоката“ като носител на икономически връзки (само това, което корпорацията купува и продава извън рамките на своята

собственост), става не само безсмислено, но и измамно за развитието на икономическата система. Икономическата статистика също извърши еволюция в това отношение, базирайки се върху системата на междуотрасловите връзки: вече се отчитат не само „стоките“ (продукцията, която напуска рамките на собствеността), но се *прибавят и „нестоките“* (непазарните продукти), които служат за вътрешен оборот в рамките на собствеността; по същия начин се *изваждат „стоките“*, които *корпорацията произвежда и продава извън рамките на територията на страната*, независимо че са от една и съща собственост.

През изминалите 246 години от появата на труда на Адам Смит корпорациите не само разшириха мембраната на своята собственост, но благодарение на маркетинга и иновациите (двете основни функции на всеки бизнес) развиха техниката и технологиите, на базата на които *създадоха огромни блага за човечеството*.

Същевременно на корпорациите не може да се гледа като на християнски благотворителни организации, а единствено като на *компании, насочени към печалбата*. Изобилни са фактите и данните, които подсказват и доказват, че *транснационалните корпорации не само създават блага, но и увреждат природата, икономиката и обществото*. Свидетели сме: на глобално затопляне, което е антропогенно – създадено най-вече от индустриалния сектор; на глобално опустиняване и обоклучаване на природата, но които са силно печеливши; на огромни корупционни практики както в развитите, така и в по-слабо развитите страни; на прокарването на лобистки закони не само в рамките на една страна, но и на ниво съюз; на ерозиране на демокрацията и създадените обществени институции след Втората световна война чрез корумпиране на политиката и политиците („приватизиране на политиката“); на налагане и поддържане на режими, които са популистки, милитаристки, авторитарни или какистократични. Пресен пример е нежеланието на някои фармацевтични компании временно да освободят интелектуалната си собственост при пандемията от COVID-19, за да стане общодостъпна в целия свят. По същия начин „инвестициите“ във ВПК (най-вече за частните корпорации) на САЩ са толкова значими, че ако бъдат насочени за справяне с глада и бедността по света, проблемите биха се решили за по-малко от една „петилетка“. Годишните разходи за отбрана, за онагледяване, са приблизителен еквивалент на разходите за 10 000 експедиции до Луната или 1000 до Венера и Марс.

Синтезирано казано, XX и XXI век са илюстрация на едно класическо състояние: *частните интереси на корпорациите все*

повече влизат в противоречие с обществените и глобалните интереси, включително тези на природната система. Поддържането на една хомеостаза на икономическата, демографската и природната система като цяло, следователно изисква управленски команди от по-висш порядък, в случая – от национални държави и от наднационални институции.

Интересите на държавата като център за отразяване на обществените интереси и за управление в национален и транссекторен аспект

От структурна гледна точка *териториално обособените икономически подсистеми* се нареждат пирамидално: предприятие – район – страна – регион – световна икономика. При това различни видове продукти, създавани от един пункт, затварят своя жизнен цикъл (от производство до потребление) в мащаба на различни териториални структурни единици, така че *засрещането на структурата по секторната координата със структурата по териториалната координата се отличава със значителна сложност.* От интерес за нас са *националните териториални системи* (по отношение на макроикономиката в световен мащаб те са подсистеми) и тяхната роля в икономическото управление, но при предварително условие, че секторната икономическа система, която е в частни ръце, функционира на база печалба.

Не една е *спецификата на държавно-националната агрегация* по отношение на другите териториално определени структурни единици по управленската пирамида на САЩ, Германия или Русия, друга е при средно развити страни като България и трета е при слаборазвитите страни с крехка социална и институционална структура. В случая не става дума за *абсолютен суверенитет* (такъв при взаимносвързан свят не съществува), за *монетарен или фискален (частичен) суверенитет*, както и за самодостатъчност на национални управленски институции с компетентни управленски кадри.

Става дума за онези *минимално необходими управленски функции в икономиката* (минимална степен на намеса в икономиката) на държавните и регионалните управленски органи, и то едновременно във всички системи от този вид. Ако допуснем, че е налице едно предварително условие за „свободата на пазара“, а именно – свободно движение на капитали, стоки и хора, то в случая – повърхностно погледнато – се поставя *класическата задача за приток и отток на басейн.* Ако в една държавно-национална подсистема са налице относително все по-високи заплати, със сигурност страната ще бъде привлекателна за чуждестранна работна сила, но част от корпорациите

ще изнесат трудоемките си производства в други териториални подсистеми с относително ниски заплати, а приходите си ще скрият в офшорки; ако в друга подсистема има при даден паритет на валутата относително високи цени, към нея ще се насочат „пълноводни потоци“ стоки от други, където е по-евтино производството и са по-високи печалбите; ако в една страна има дефицит на платежни средства, ниският курс ще привлече капитали от други и т.н.

На този фон *управленската намеса в икономиката от страна на локалните управленски институции с решения от ограничаващ характер може да има само едно значение – поставяне на бариери спрямо множеството изравняващи потоци от посочения по-горе вид*³. В случая с държавно-националните комплекси израз и следствие на бариерите е възникването на диференциална рента, само че в много по-широк спектър.

Икономическата същност на един международен регион на интеграция, какъвто е Европейският съюз, е създаването на *единно поле на диференциална рента*. Намират лесно обяснение както готовността на едни от участниците в Съюза, така и съпротивата на други участници срещу допускането в него на нови елементи; както готовността на едни аутсайдери, така и нежеланието на други, по-богати страни да ги включат в рамките на Съюза. Самата необходимост от образуване на единно поле на диференциална рента (при определени условия и между определени участници) е свързана както с обективната интернационализация на производствения процес, така и със специфичния механизъм на монополистическата конкуренция между гигантските корпорации, за които в качеството им на финансови центрове и полиглоти (а не само на рационално изградени хомогенни комплекси) националните граници са тесни, а също с отношенията към други групи корпорации – например САЩ и ЕС срещу Русия и Китай. Разбира се, пътят към постепенна интеграция в рамките на региона е много сложен – пример за това е, че ЕС още не е постигнал интеграция във валутна система, която е *sitna sitnagit* на единното поле на диференциална рента.

Преминаваме към *отношенията между корпорациите и държавно-националните комплекси*. Съвременният капитализъм се отличава, ако подходим към него на посочения тук фон, със следните особености:

От гледна точка на видовете дейности *корпорациите са сложни, силно хетерогенни подсистеми*, т.е. област на диференциални (по отношение на други корпорации) коефициенти са характеристиките не само на материалното производство, но и на другите сфери, даже на съответните части на демографската подсистема, толкова повече –

на научната сфера, а също на културната сфера, учебното дело и пр. Оттук – много съществен извод от методологически характер: корпорациите трябва да бъдат разглеждани не само като подсистеми на икономическата система, каквато постановка дава обикновено на този проблем икономическата наука, а *като подсистеми на обществената система*. Изобщо самият характер на цената и на печалбата (някъде, някога) означава мембрана на една крупна фирма – корпорация по отношение на другите фирми, и то не само по отношение на други национални комплекси, но и в рамките на собствената нация. Израз на тази социално-икономическа характеристика е призивът „Изберете българското“ или „Да направим Америка отново велика!“.

Същевременно не трябва да се подценява обстоятелството, че *за всяка „национална“ или „транснационална“ корпорация не само природните ресурси и съществуващата инфраструктура са екзогенен ресурс, но и работната сила* (със своите национални рамки за цената на тази „стока“ – различни в различните страни), както *и покупателната сила* (със своите национални рамки и възможности за заплащане на произведените от корпорацията стоки). Интересите на транснационалната корпорация, свързани с по-високата диференциална печалба, във всяка страна са неизменно насочени в няколко посоки. Първо, да получи колкото може по-изгоден достъп до наличните природни ресурси и по-изгодна цена за тях. Второ, инвестициите в инфраструктурата, която ползва корпорацията, да се поемат от държавата, следователно – от гражданите в тази страна. Трето, от годината на пристигането на инвеститора в определена страна държавата да потиска ръста на работните заплати под ръста на печалбата. Четвърто, покупателната сила на населението да нараства по-бързо, отколкото растежът на произведената продукция от корпорацията, за да може потребителите на този продукция да консумират колкото може повече – с по-високи разходи. Погледнато в мащаба на една отделно взета страна, спазването на първото плюс второто плюс третото условие обаче влиза в противоречие в четвъртото условие. Следователно *постигането на по-висока диференциална печалба от корпорацията спрямо всички останали корпорации* може да се постигне или чрез по-висок прираст на производителността на труда, получена на единица допълнителна фондворъженост (невинаги желани инвестиции), или чрез постигане на по-висока степен на монополно положение (постоянна мечта на всяка корпорация).

Напълно естествено, идеолозите на пазарната икономика (за разлика от икономистите теоретици) продължават да бъдат

проповедници на неолиберализма и свързаните с него индивидуализъм и егоизъм. За разлика от тези идеолози практиците, които управляват корпорациите – национални или транснационални, прозряха, че *възможностите за растеж на производството и на потреблението* може да се коренят не само в нарастването на покупателната сила на индивидите, но и в *развитието на покупателната сила на обществото*, представлявано от държавата. Но за разлика от корпорацията, за която са безлични и безразлични и купувачът, и неговите нужди и потребности, и ефектите от потреблението на продукцията на тази корпорация, държавата, като представител на обществото, по-точно може да прогнозира реалното потребление, базирано върху обективните нужди. В това отношение държавата прави крачки напред по целесъобразност, за разлика от транснационалната корпорация.

Обществената система, представлявана от държавата, за разлика от корпорациите включва гражданите като свой ендегенен елемент. Можем да си послужим с аналогия (заимствана от акад. Евгени Матеев), че корпорациите приличат на ДНК на един вирус, която се възпроизвежда и развива в чужда среда, държавно-националните комплекси приличат на клетка, в която ДНК сама си възпроизвежда средата. В контекста на горното сложността на отношенията между корпорациите, като транссекторни-транстериториални агрегации, и държавата, като териториално-транссекторна агрегация, се характеризират с това, че *корпорацията като собственик е субект на управляващи решения, а централизираната икономическа политика на държавата е система от ограничения по отношение на тази собственост.*

Но развитието както на интеграцията на териториалните системи (отделните страни), така и на корпорациите, а също и на кибернетичните системи за управление през ХХІ век ни изправя пред необходимостта да се разработят и реализират не само четиригодишни управленски планове на държавата (съвпадащи с мандата на правителството), не само едногодишни или дългосрочни планове на всяка корпорация, но също така и *дългосрочни програми за оцеляване и развитие не само на икономиката като система, но и на природната система и демографската система, които не могат да очакват резултати, получени от случайностите на свободния пазар.* Става дума за решаването на задачи, които са не само дългосрочни (в рамките на няколко последователни правителства), не само едnodържавни, а свързани с комплексните проблеми, наричани „странични ефекти“ от икономическата дейност на страните в глобалния свят. Тази *по-висока степен на обективно необходима*

координация (от „главния мозък“, а не от нервните окончания на бицепса или от гръбначния мозък) намира израз в т.нар. *национални, наднационални и глобални дългосрочни (за 15 – 20 години) комплексни целеви програми (ДЦКП)*⁴.

Както се вижда, *управлението на икономическата система придобива все по-централизиран характер*, вместо да се развива като пирамидални отношения, и същевременно самото развитие на пазарната икономика се придружава с развитие на ограничителните рамки, поставяни от по-висш етаж на координация. Това издигане на центъра за координиране на управленските решения всъщност подпомага както корпорациите, опериращи транснационално и транссекторно, така и националните държави и общества в тях.

Икономическа стратегия на България като член на Европейския съюз

От управленска гледна точка сегашното състояние на Европейския съюз може да се характеризира като състоянието на оркестър, в който пред всеки изпълнител е поставена различна партитура, а всеки от изпълнителите има за цел да надсвирва останалите конкуренти, като диригентът отсъства. Въпреки че Европейският съюз се представя както политически и икономически съюз, в голяма степен той *продължава да бъде преди всичко търговски съюз*. Европейският икономически и социален комитет е само консултативен орган на Европейския съюз. Европейската централна банка, Европейската инвестиционна банка и Европейският инвестиционен фонд също нямат координиращи функции. Да добавим, че освен всичко останало *страните членки на Европейския съюз са в перманентна икономическа конкуренция помежду си*. Доколкото става дума за социално-икономическа интеграция, тя се реализира с времето измерение на 1 – 2 – 3 поколения.

Позицията на България, оценена от икономическа гледна точка, е на *последния в Съюза*. Два са проблемите от *съществено значение*, които до 2030 г. България трябва да реши от социално-икономическа гледна точка. Първо, *много по-висок икономически растеж от средното в Съюза*; второ, *съществено намаляване на социалното неравенство* вътре в страната. Ще прибавим към горепосочените и необходимостта от *приемане и изпълнение на комплексните дългосрочни целеви програми*, за които стана дума по-горе, заложен в Целите на хилядолетието.

Заклучение

Що се отнася до актуалната ситуация (а не вече до историята), факторът, който действа против този омагьосан кръг на бавно догонващ растеж и нарастващо неравенство, се състои от поредицата стъпки, които усложнените задачи на координацията в системата „корпорации – държава – ЕС“ налагат за алгоритмизирането на базата на *автоматизирана система за управление при „намален суверенитет“ на частната собственост*. Косвените последици от тези стъпки се състоят в изпразването от съдържание на градираните звена, които решават с дискреционна власт, и в пренасянето на опората на икономическото управление върху звена с чисто функционална роля. Със самото това и макроцентърът на управлението се освобождава от екзогенните функции на излишна дискреционна власт.

Бележки

¹ **Shumpeter**, Yozef. Istorija na ikonomicheskia analiz. Parvi tom: ot Antichnostta do 1790 godina. Sofia: Prozorets, 2002.

[Шумпетер, Йозеф. История на икономическия анализ. Първи том: от Античността до 1790 година. София: Прозорец, 2002.]

² **Marks**, Karl, Fridrih **Engels**. Sabrani sachineniya. T. 23. Sofia: Izdatelstvo na BKP, s. 47.

[Маркс, Карл, Фридрих Енгелс. Събрани съчинения. Т. 23. София: Издателство на БКП.]

³ **Mateev**, Evgeni. Struktura i upravlenie na ikonomicheskata sistema. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, 2015.

[Матеев, Евгени. Структура и управление на икономическата система. София: Издателски комплекс – УНСС, 2015.]

⁴ Тази идея беше реализирана частично в България. Вж.: **Iliev**, Ivan. Kompleksnotselevo planirane. Teoretiko-metodologicheski problemi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.

[Илиев, Иван. Комплексно-целево планиране. Теоретико-методологически проблеми. София: Наука и изкуство, 1984].

References/Литература

1. **Shumpeter**, Yozef. Istorija na ikonomicheskia analiz. Parvi tom: ot Antichnostta do 1790 godina. Sofia: Prozorets, 2002.

[Шумпетер, Йозеф. История на икономическия анализ. Първи том: от Античността до 1790 година. София: Прозорец, 2002.]

2. **Marks**, Karl, Fridrih **Engels**. Sabrani sachineniya. T. 23. Sofia: Izdatelstvo na BKP.

[Маркс, Карл, Фридрих Енгелс. Събрани съчинения. Т. 23. София: Издателство на БКП.]

3. **Mateev**, Evgeni. Struktura i upravlenie na ikonomicheskata sistema. Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS, 2015.

[**Матеев**, Евгени. Структура и управление на икономическата система. София: Издателски комплекс – УНСС, 2015.]

4. **Пиев**, Ivan. Kompleksno-tselevo planirane. Teoretiko-metodologicheski problemi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1984.

[**Илиев**, Иван. Комплексно-целево планиране. Теоретико-методологически проблеми. София: Наука и изкуство, 1984.]

За автора

Боян Дуранкев е емеритус професор във ВУЗФ. Преподава в университети в България и в чужбина. Автор на над 300 академични публикации по глобалистика, стратегическо планиране, маркетинг.

За контакт с автора: duankev@yahoo.com

CONTEMPORARY ASPECTS OF ECONOMIC GOVERNANCE

Boyan Durankev

*Professor emeritus at University of Finance, Insurance, Business,
Entrepreneurship and Innovation*

Abstract: From a managerial point of view, the economic system (in particular – of Bulgaria) is characterized (as well as from a structural point of view) with two coordinates: sectoral-transterritorial and territorial-transsectoral management subsystems.

In this dichotomy, three subjects of government emerge: transsector corporations, as centers for the management and realization of private interests in national and transnational aspects; the nation state, as a center for management and realization of public interests in national and cross-sectoral aspect; The European Union, as a center for supranational governance and coordination of cross-sectoral, national and transnational interests.

Keywords: management systems, trans-sector corporations, trans-territorial management subsystems, government.

About the author

Boyan Durankev is a professor emeritus at VUZF. He teaches at universities in Bulgaria and abroad. Author of over 300 academic publications on globalism, strategic planning, marketing.

To contact the author: duzankev@yahoo.com